

Karina Račaitytė – Kauno Vytauto Didžiojo universiteto etnologijos doktorantė

Moksliniai interesai: atminties pasakojimai, kolektyvinė atmintis, kultūrinis identitetas, postsovietiniai naratyvai, miesto antropologija

Adresas: Vlado Putvinskio g. 23-420, LT-44243 Kaunas
Tel. + 370 671 36 098

El. paštas: karina.taruskaite@vdu.lt

Karina Račaitytė: PhD student of Ethnology, Vytautas Magnus University

Research interests: memory narratives, collective memory, cultural identity, post-soviet narratives, and urban anthropology

Address: Vlado Putvinskio str. 23-420, LT-44243 Kaunas
Phone: + 370 671 36 098

E-mail: karina.taruskaite@vdu.lt

Karina Račaitytė

Vytauto Didžiojo universitetas

XX A. ANTROSIOS PUSĖS KAUNO DEMOGRAFINĖS KAITOS ATSPINDŽIAI GYVENTOJŲ PASAKOJIMUOSE

Anotacija

Straipsnyje siekiama išnagrinėti Kauno miesto demografinius pokyčius, vykusius nuo XX a. vidurio – iki XX a. pabaigos, pasitelkus kauniečių naratyvus, statistinius ir istorinius šaltinius. Pagrindinis darbo šaltinis – lauko tyrimų medžiaga, 2018 m. surinkta Kaune pagal autorės parengtą etnografinį klausimyną. Empirinei medžiagai surinkti buvo taikyti klasikiniai lauko tyrimų metodai: stebėjimas dalyvaujant, pokalbis, išsamusis, struktūruotas ir pusiau struktūruotas interviu. Straipsnyje remiamasi sakytinės istorijos teorine prieiga. Pateikėjų pasakojimai suteikė žinių apie tam tikrus praeities įvykius, atskleidė visuomenės ir atskirų jos grupių požiūrius į demografinius XX a. antrosios pusės Kauno pokyčius iš laiko perspektyvos bei jų vertinimus.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Kaunas, demografinė kaita, pasakojimas, sakytinė istorija, kauniečiai, sovietmečio tyrimai.

Abstract

The aim of this article is to analyze the demographic changes that have taken place in Kaunas since the mid. 20th century – the end of the 20th century. The main source of research is field research material, collected in Kaunas during 2018, using the author's ethnographic questionnaire. Empirical material was collected using classic field research methods: participatory observation, interview, in-depth, structured and semi-structured interviews. Also the analysis of statistical and historical data was performed. The article is based on oral history theory. The results of the research revealed the participants' attitudes and beliefs related to urban changes and demographic trends during the Soviet period in Kaunas.

KEY WORDS: Kaunas, demographic changes, narrative, oral history, Kaunas residents, Soviet studies.

I v a d a s

Šiuolaikinių miestų raida vyksta įvairiomis kryptimis: miestai ne tik auga, plečiasi, bet taip pat ir nyksta, mažėja. Skirtingų miesto dalių – rajonų, mikro-rajonų vystymąsi ir kaitą galima apibrėžti pasitelkus teorinę priegią ir skirtingas šaltinių grupes. Vieni iš tiksliausiai miestų augimą atspindinčių šaltinių yra statistikos duomenys. Būtent jie padeda atskleisti, kuriuo laikotarpiu ėmė didėti miesto gyventojų skaičius, iš kur atvyko naujieji gyventojai, kaip keitėsi jų etninė sudėtis. Statistikos duomenų užfiksuoti pokyčiai atsispindi ir regiono kultūroje, vietinių gyventojų pasakojimuose bei atmintyse.

Daugelis miesto kultūros tyrinėtojų XX amžių vadina urbanizacijos amžiumi (Daniliauskas 1978, 4; Kalnius 1983). Šiame amžiuje sparčiai augo miestai, keitėsi gyvenimo būdas, kūrėsi naujos miesto tradicijos. Tiriant šiuolaikinę miesto kultūrą, svarbu atsižvelgti į miestų urbanistinę raidą praeityje. Kaip atskleidė ankstesnių miesto tyrinėtojų darbai, ne visi miestų pokyčiai vyko natūraliai, tarsi gamtiniai reiškiniai. Juos nulemdavo ar paskatindavo istoriniai įvykiai, ekonominiai bei socialiniai veiksniai. Tam tikrą poveikį miesto raidai darė ir tuo metu vyravusi ideologija, miesto plėtros politika, miesto administracijos veikla. Sovietmečiu vykusius Kauno miesto pokyčius nulėmė ir miesto planuotojų sprendimai. Kurdami ir formuodami miesto planą, urbanistai rėmėsi sovietmečiu paplitusia miesto samprata, paremta to meto ideologija bei planinės ekonomikos principais.

Miestuose greičiau nei kaimuose vyko etniniai pokyčiai, neatskiriami nuo socialinių ir kultūrinių transformacijų (Račiūnaitė-Paužuolienė 2014, 96). Dėl šios priežasties analizuojant miestų urbanistinę ir kultūrinę raidą verta atsižvelgti ir į socialinius reiškinius, juos lemiančius miesto demografinius pokyčius.

Šio straipsnio tyrimo **objektas** – XX a. antrosios pusės Kauno miesto gyventojų pasakojimai.

Straipsnio **tikslas** – pasitelkus gyventojų naratyvus, apibūdinti Kauno miesto demografinius pokyčius, vykusius nuo XX a. vidurio iki XX a. pabaigos.

Tikslui pasiekti buvo išsikelti tokie **uždaviniai**:

1. Išanalizuoti statistinę medžiagą apie Kauno miesto XX a. antrosios pusės demografinius pokyčius, remiantis Statistikos departamento, Visuotinių Lietuvos gyventojų surašymų, Kauno istorijos metraščių, archyvų duomenimis.
2. Nustatyti, kaip nuo XX a. vidurio iki XX a. pabaigos vykę Kauno miesto gyventojų demografiniai pokyčiai atsispindi kauniečių pasakojimuose.

XX a. viduryje – XX a. pabaigoje Kaunas patyrė didelius pokyčius: išaugo miesto teritorija, padidėjo gyventojų skaičius. Nuo 1950-ųjų iki 1961-ųjų Kauno

mieste gyventojų skaičius išaugo nuo 157,4 tūkst. iki 232,7 tūkst. (Kauno ūkis ir kultūra, 1962), o 1990-aisiais jų padidėjo iki 429,8 tūkstančių (Lietuvos statistikos departamentas, 2001). Taigi miestiečių skaičius XX a. 6-ajame dešimtmetyje padidėjo daugiau negu 2,7 karto. Kartu su gyventojų skaičiumi augo ir miesto teritorija. Miesto pakraštyje buvusios kaimiškos vietovės tapo miesto dalimi. Sovietmečiu čia buvo statomi naujieji miesto mikrorajonai. Pamažu keitėsi šių vietovių gyventojų tapatybė, gyvensena, santykis su miesto erdvėmis. Ankstesni miesto tyrinėtojai pastebėjo Kauno mikrorajonų gyventojų vietos jausmo reiškinį kaip neatsiejamą miestovaizdžio tapatybės dėmenį. Jų tyrimai atskleidė, kad urbanistiniu bei kultūriniu požiūriu vertingų teritorijų (Centras, Žaliakalnis, Panemunė, Viliampolė, Šančiai) gyventojai jaučia gerokai didesnę prisirišimą prie vietos nei tie, kurie gyveno sovietiniais metais (1940–1990 m.) statytuose gyvenamuosiuose kvartaluose (Dainava, Eiguliai, Šilainiai) (Povilaitienė, Kamičaitytė–Virbašienė 2017, 27). Šis faktas atskleidžia sovietmečiu statytų mikrorajonų gyventojų tapatumo bei santykio su gyvenamąja vieta problemišumą ir skatina atskleisti gilesnes šio reiškinio priežastis.

Šiame straipsnyje yra svarbu išnagrinėti miesto plėtros kontekstą sovietmečiu, suprasti, kokie politiniai, socialiniai, kultūriniai ar netgi etniniai procesai pastūmėjo miesto plėtrą būtent tuo keliu. Siekiama atskleisti, kaip Kaunas ir jo savita miesto kultūra galėjo būti tam tikrų demografinių bei urbanistinių procesų pasekmė. Straipsnyje atsiribojama nuo išsamios miesto urbanistinės raidos aprašymo, nes informacija apie tuo metu vykusius urbanistinius procesus yra pateikiama tik kaip kontekstas. Straipsnio skyriai yra išdėstyti remiantis istoriniu-chronologiniu principu.

Straipsnyje keliama **problema**: kaip Kauno miesto gyventojų skaičiaus pokyčiai galėjo nulemti kauniečių gyvenamos ir atskirų mikrorajonų raidą? Kaip šiuos procesus apibūdina ir apie juos pasakoja patys kauniečiai? Kaip šie procesai atsispindi Kauno miesto gyventojų pasakojimuose?

Lauko tyrimų metodai ir metodika. Empirinei medžiagai surinkti buvo taikyti klasikiniai lauko tyrimo metodai: stebėjimas dalyvaujant, pokalbis, išsami, struktūruotas ir pusiau struktūruotas interviu. Lauko tyrimas vykdytas 2018 m. Kaune pagal autorės 2017 m. parengtą etnografinį klausimyną „Kauniečių miestietiškos tapatybės pokyčiai XX a. viduryje – XXI a. pradžioje“. Atsirinkant tyrimo dalyvius buvo atsižvelgta į jų amžių ir gyvenamąją vietą; siekta, kad jie būtų gyvenę Kaune sovietmečiu. Dėl šios priežasties tyrime nedalyvavo jauni, iki 35 m. amžiaus, asmenys. Iš viso buvo apklaustas 31 pateikėjas, amžius svyravo tarp 45–86 metų. Iš jų 13 pateikėjų buvo vyrai, 18 – moterys. Dauguma pateikėjų priklausė viduriniam socialiniam sluoksniui, buvo įgiję aukštąjį išsilavinimą. 8 pateikėjai turėjo tik vidurinį išsilavinimą. Tyrimo metu buvo apklausti

5-ųjų Kauno mikrorajonų gyventojai: 15 pateikėjų gyveno Dainavos mikrorajone, 7 – Kalniečių mikrorajone, 5 – Šilainių mikrorajone. Buvo apklausti ir 2 pateikėjai, gyvenantys Fredos mikrorajone, bei 2 Žaliakalnio gyventojai. Nors pastarieji ir negyveno sovietmečiu statytuose Kauno mikrorajonuose, bet buvo aktyvūs miesto bendruomenės nariai, miesto pokyčių liudininkai, dėl to galėjo suteikti tyrimui vertingos informacijos. Darbe cituojama pateikėjų kalba yra netaisyta.

Šiuo tyrimu siekta atskleisti, kaip oficialiuose dokumentuose užfiksuotus gyventojų skaičiaus pokyčius suvokė, vertino ir kaip šiandien juos apibūdina Kauno mikrorajonų gyventojai. Interviu metu pateikėjams buvo užduodami klausimai, susiję su Kauno miesto kaita; siekta išsiaiškinti, kaip jie atsimena miesto didėjimą, augimą, kaip buvo statomi gyvenamųjų namų rajonai ir įmonės, fabrikai, kas buvo naujieji Kauno gyventojai.

Empirinei medžiagai analizuoti buvo pasitelktas istorinis-lyginamasis, statistinės medžiagos analizės, aprašomasis ir interpretacinis metodai. Istorinis lyginamasis metodas taikytas lyginant skirtingų šaltinių ir laikotarpių duomenis. Aprašomasis ir interpretacinis metodai pasitelkti norint apibūdinti Kauno miesto gyventojų skaičiaus pokyčius, siekiant atskleisti šių pokyčių priežastis. Statistinės medžiagos analizės metodas buvo taikytas nagrinėjant surinktą statistinę medžiagą.

Teorinė prieiga. Straipsnyje remiamasi sakytinės istorijos teorine prieiga. Sakytinė istorija yra viena iš atminties istorijos rūšių, kurios tikslas – istorinė rekonstrukcija, remiantis praeities įvykių dalyvių ar liudininčių pasakojimais (Grele 1975). Marry A. Larson išskiria keturis vyraujančius sakytinės istorijos tipus: 1. Tam tikros temos ar istorinio įvykio istorija; 2. Žmogaus gyvenimo istorija; 3. Bendruomenės istorija; 4. Šeimos istorija (Larson 2006, 106). Šie tipai neretai susilieja ir dengiasi tiek pačiuose pasakojimuose, tiek vertinant jų kontekstą. Šiame darbe nagrinėjami gyventojų pasakojimai pagal M. A. Larson klasifikavimą atitiktą pirmąjį tipą. Tam tikrą temą ar įvykį apibūdinantys pasakojimai susiję ir su tam tikra analizės specifika bei tyrėjui tenkančiais iššūkiais. Į temą ar įvykį orientuoti pasakojimai yra siauresnio pobūdžio nei žmogaus gyvenimo istorijos pasakojimai. Vis dėlto nagrinėjant tekstus galima pastebėti, kad šie pasakojimai nėra visiškai atskirti nuo bendruomenės ir šeimos istorijos. Jie taip pat yra susiję ir su vyraujančiu istoriniu kontekstu, politine situacija. Dėl to nagrinėjant pasakojimus apie įvykius, reikėtų įvertinti juose vyraujančius kontekstus, taip pat turėti omenyje, jog šiuose pasakojimuose gali atsispindėti tiek individualios, tiek kolektyvinės atminties atsiminimai. Pasak istoriko Aurimo Švedo, sakytinė istorija suteikia tyrėjui galimybę gauti kokybiškai unikalią informaciją, įtraukti asmenį į istorijos (re)konstravimą. Tačiau šis metodas neretai yra vertinamas

skeptiškai dėl galimo subjektyvumo, taip pat ne visada sklandaus perėjimo tarp mikro- (asmuo) ir makro- (visuomenė) lygmenų (Švedas, 2010).

Sakytinės istorijos metodo pagrindas yra išsamūs interviu (Rutkauskaitė, Stundžė 2014, 64). R. Berry individualų išsamųjų interviu apibrėžia kaip interviu, kurį tyrėjas pasitelkia siekdamas gauti informacijos, padėsiančios jam visapusiškai suprasti informanto požiūrį arba situaciją (Berry 1999, cit. iš Rupšienė 2007, 70).

Gary Okihiro teigimu, sakytinė istorija yra ne vien tik įrankis ir metodas istorijai atkurti, bet ir istorijos teorija, teigianti, kad net ir „paprasti žmonės“ turi istoriją, ir ta istorija turi būti užrašyta (Okihiro 1981, 42, cit. iš Larson 2006, 114). Šis požiūris aktualus vertinant šio tyrimo metu surinktą medžiagą (atsiminimus) ir jos atsiradimo kontekstą. Nereikėtų užmiršti, kad sovietinio laikotarpio režimo ideologija buvo paremta kolektyvizmo idėjomis, politinė sistema pasižymėjo paternalistiniu požiūriu į individą ir miestą. Miesto planavimo sprendimai buvo priimami mažos grupės specialistų, kitaip tariant, „nuleidžiami iš viršaus“. Nors viešojoje erdvėje ir buvo deklaruojama priešingai, totalitarinio režimo sąlygomis gyvenantis asmuo nebuvo visavertis miesto bendruomenės narys, savo aktyvia veikla galintis sukelti pokyčius.

Mokslininkų nuomone, sakytinės istorijos metodas itin tinka tiriant sovietmetį ir postsovietinį laikotarpį, kurie yra artimi tiek sava atmintimi, tiek ir patirtimi. Tyrinėdamas šiuos laikotarpius, mokslininkas susiduria su fragmentiškais, neinformatyviais, prieštariniais ir sąmoningai klaidinančiais šaltiniais, o sakytinė istorija yra „žmoniškesnė“, lengviau „atpažįstama“ forma (Švedas, 2010). Tradiciniu naratyvų bruožu yra laikomas subjektyvumas, o statistiniai duomenys sovietmečiu turėjo atitikti to meto „objektyvią realybę“. Iš tiesų sovietmečio viešieji diskursai ir šaltiniai ne visada atspindėjo „objektyvią realybę“, pasižymėjo ideologiškumu, šališkumu. Taigi autentiška žmonių atsiminimų analizė gali padėti geriau suvokti pateikėjų santykį su praeitimi ir šiuose šaltiniuose pateikta informacija. Tyrimo metu gautus atsakymus aktualu palyginti ir „objektyviosios realybės“ pažinimo aspektu – kaip kai kuriuose šaltiniuose pateikta informacija sutampa su gyventojų pasakojimais.

Iškėlus „objektyvios realybės“ santykio su naratyvais ir atmintimi klausimą, išryškėja probleminės naratyvų sąsajos su miesto demografinė raida. Kaip įvykiai, kuriuos galima pavadinti „objektyvia tikrove“, atsispindi šaltiniuose ir gyventojų pasakojimuose? Kaip įvykiai virsta atsiminimais, o atsiminimai – pasakojimais? Ar visi istoriniai šaltiniai atspindi „objektyvią realybę“, o gal tik siaurą jos dalį?

Nagrinėjant sovietmečio įvykius, ne visada įmanoma rasti objektyvios to laikotarpio informacijos, nes tuo metu didelė dalis informacijos gyventojams nebuvo prieinama. Pavyzdžiui, amžininkai prisimena, jog sovietmečiu nebuvo

galima gauti tikslių Lietuvos žemėlapių, o esami buvo netikslūs, iškraipyti, neatitinkantys „objektyvios realybės“. Sovietmečiu kauniečiai negalėjo susipažinti su oficialiais statistiniais duomenimis, apibūdinančiais miesto gyventojų kaitą, be to, tokia informacija nebuvo skelbiama viešai. Nepaisant sovietinės cenzūros, gyventojai stebėjo ir susidūrė su miesto pokyčiais, pajuto jų pasekmes savo gyvenime. Taigi kaip šie procesai atsispindėjo jų atsiminimuose?

Sakytinės istorijos metodo taikymo galimybes nagrinėjantys mokslininkai akcentuoja žmogaus atmintį, atsiminimo ir suvokimo procesus. Istoriko A. Švedo teigimu, žmogaus atmintis yra nuolat atsinaujinančius ir kintančius vaizdinius kurianti terpė, kuri gali būti prilyginta tiek literatūros kūriniumi, tiek istorijos šaltiniam. Atminties mechanizmų veiklą tyrinėjantys mokslininkai nustatė, jog atmintis tiesiogiai nepriklauso nuo žmogaus intencijos prisiminti įvykius, o yra nuolatinis selekcijos ir interpretacijos procesų vyksmas (Švedas 2015, 193). Britų psichologas Frederickas Bartlettas 1932 m. publikuotoje knygoje „Remembering“ aprašė savo atliktą eksperimentą apie žmogaus atmintį ir atskleidė, kaip vyksta minėti procesai. Eksperimento dalyviai buvo prašomi perskaityti istoriją, o vėliau – ją perpasakoti. Išanalizavus skirtumus tarp teksto ir jo perpasakojimo, paaiškėjo keletas bendrų tendencijų: 1) istorija tapo trumpesnė; 2) istorija tapo nuoseklesnė ir rišlesnė; 3) istorijoje ėmė atsispindėti ją skaičiusių žmonių emocijos (cit. iš Švedas 2015, 194). Taigi vykdant lauko tyrimus ir atliekant interviu „reikia įvertinti tai, jog žmogaus atmintis nėra tobula, o žvilgsnis į praeitį ne visada objektyvus, nes eina per šių dienų prizmę [...] įvykių vertinimui turi įtakos ir vėliau įgyta patirtis, kitų suformuoti vertinimai. Dažnai vyresnio amžiaus žmonės jaunystės laikotarpį prisimena su nostalgija, idealizuoja [...]“ (Masiliauskienė 2010). Tyrėjai rekomenduoja „žodinių duomenų patikimumą patikrinti analizuojant juos platesniame kontekste, nagrinėjant kartu su kitais šaltiniais, susijusiais su vieta ir žmonėmis, apie kuriuos kalbama, lyginant su kitais šaltiniais (rašytiniais dokumentais, nagrinėjamo laikotarpio spauda) arba bent jau su kitų respondentų pateikta informacija. Kuo platesnė pasitelkiama esamų šaltinių bazė, tuo išsamiau ir įvairiapusiškiau galima atskleisti nagrinėjamą problemą. [...] Analizuojant žodinius duomenis, svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad liudininkų pateikta informacija ne tik informuoja apie tam tikrus praeities įvykius, bet ir atskleidžia visuomenės, atskirų jos grupių, asmenų požiūrį į tam tikrus įvykius, parodo tų įvykių vertinimą iš laiko perspektyvos“ (Masiliauskienė 2010). Taigi nagrinėjami žmogaus atsiminimai nulemia tiek tyrimo metodologiją, tiek kritinį naratyvų turinio vertinimą.

Tyrimo šaltiniai. Tyrinėdami miesto kultūrą, etnologai remiasi įvairiais istoriniais, statistiniais, archyviniais šaltiniais, amžininkų prisiminimais, epistoliariniu palikimu, gyventojų pasakojimais, kurie naudojami istoriniams, kul-

tūriniams ir socialiniams reiškiniams nustatyti bei patvirtinti (Račiūnaitė-Paužuolienė 2014). Norint plačiau sužinoti apie Kauno miesto gyventojų sudėtį, reikėtų remtis XX a. pr. – XX. a. pab. statistiniais šaltiniais. Siekiant juos objektyviai įvertinti, reikėtų įsigilinti į istorinį bei situacinį kontekstą. Skaitytojui gali iškilti klausimas, kodėl aptariami XX a. pr. istoriniai šaltiniai, jeigu straipsnyje pasirinktas tyrinėti XX a. antrosios pusės laikotarpis. Nors to tiesiogiai ir nereikalauja tyrimo uždaviniai, siekiant atskleisti istorinį kontekstą, yra pateikiami ir ankstesni gyventojų surašymo duomenys iš XIX a. pabaigos bei XX a. pradžios bei aptariami to meto statistiniai šaltiniai.

Jau ankstesni tyrinėtojai yra pastebėję, kad carinės Rusijos imperijos surašymų duomenys („Pirmasis visuotinis Rusijos imperijos gyventojų surašymas 1887 m.“¹, 1904) yra laikomi gana reprezentatyviais, tačiau dėl politinio ir ideologinio konteksto ne visiškai patikimais. Nors gyventojų skaičius pateiktas gana tikslus, tačiau gyventojų etninės sudėties duomenys kelia abejonių, nes surašymo metu lietuviais buvo laikomi tik tie žmonės, kurie kalbėjo lietuviškai. Surašymą atliekantys cariniai valdininkai kalbėdavo rusų ar lenkų kalbomis. Norėdami su jais susikalbėti, vietiniai gyventojai taip pat kalbėjo rusiškai arba lenkiškai, todėl buvo užregistruoti ne kaip lietuviai. Be to, daugelis to meto miestiečių neturėjo aiškios etninės tapatybės, nacionalinės savimonės. Carinė valdininkija palankiau žvelgė į rusus, lenkus ir gudus, dėl to daugelis lietuvių prisistatė kaip šių etninių grupių atstovai.

Tarpukario Lietuvos gyventojų surašymo duomenys laikomi patikimais šaltiniais, atitinkančiais Europos standartus². Leidinyje „Pirmojo visuotinio Lietuvos gyventojų 1923 m. surašymo duomenys“ nurodomi tokie demografiniai duomenys kaip gyventojų skaičius, etninė sudėtis, pasiskirstymas pagal amžių ir lytį bei kiti. Statistinės medžiagos gausu ir 1924–1939 m. leistame „Lietuvos statistikos metraštyje“³. Šie darbai yra svarbūs, nes suteikia vertingos medžiagos palygini-

¹ Pervaja vseobščaja perepis naselenija Rosijskoj imperii 1897 goda. 1904. Kovenskaja gubernija. N. 42. Pod red. N. Trojnickovo. Sankt-Peterburg: Centralnyj stat. komitet ministerstva vnutrennych del.; Pervaja vseobščaja perepis naselenija Rosijskoj imperii 1897 goda. 1904. Suvalkskaja gubernija. N. 59. Pod red. N. Trojnickovo. Sankt-Peterburg: Centralnyj stat. komitet ministerstva vnutrennych del.

² Lietuvos apgyventos vietos. 1925. Pirmojo visuotinio Lietuvos gyventojų 1923 m. surašymo duomenys. Kaunas: Leidėjas Centr. Statistikos biuras, Finansų ministerija; Lietuvos gyventojai. Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys. 1923. Kaunas: Leidėjas LR Finansų ministerija, Centr. statistikos biuras.

³ Lietuvos statistikos metraštis 1924–1926 m. 1927. Kaunas: Valstybės spaustuvė. T. 1; Lietuvos statistikos metraštis 1927–1928 m. 1929. Kaunas: Valstybės spaustuvė. T. 2; Lietuvos statistikos metraštis 1929–1930 m. 1931. Kaunas: Valstybės spaustuvė. T. 3; Lietuvos statistikos metraštis 1931 m. 1932. Kaunas: Valstybės spaustuvė. T. 4; Lietuvos statistikos metraštis 1932 m. 1933. Kaunas: Valstybės spaustuvė. T. 5; Lietuvos statistikos metraštis 1933 m. 1934. Kaunas: Valstybės spaustuvė. T. 6; Lietuvos statistikos metraštis 1934 m. 1935. Kaunas: Valstybės spaustuvė.

mui. Nagrinėjant demografinius pokyčius, vykusius po Antrojo pasaulinio karo, yra naudinga įvertinti ir prieškarį vyravusią demografinę situaciją.

Nors sovietinės okupacijos metais atlikti gyventojų surašymai⁴ pagal metodinių organizavimą nedaug kuo nusileido išsivysčiusiose, demokratinėse šalyse vykusiems gyventojų surašymams, vis dėlto šių surašymų metu duomenys buvo ne taip sparčiai sisteminami, jiems trūko mokslinio objektyvumo. Pagrindiniai Sovietų Sąjungoje vykusių gyventojų surašymų trūkumai buvo politinio pobūdžio. Sovietiniai surašymai maskavo gyventojų migracijos etninius savitumus, nuo vietos gyventojų neatskyrė atvykusių kariškių (Kalnius 1999, 56). Sovietinės okupacijos metais vietos gyventojai neretai „paskęsdavo“ tarp įvežamų kitataučių – darbininkų ir kariškių. Tuo metu niekur nebuvo skelbiami duomenys nei apie karinių dalinių išsidėstymą, nei apie karių skaičių juose. Naujai atvykę kariškai buvo laikomi nuolatiniais vietovės gyventojais ir nebuvo išskiriami iš visų tarpo (Kalnius 1999, 57). Taigi sovietinio laikotarpio statistiniams duomenims trūko objektyvumo. Kaip vieną iš patikimesnių sovietinio laikotarpio šaltinių, suteikiančių duomenų apie Kauno miesto gyventojų skaičiaus kaitą, galima įvardyti Lietuvos TSR CSV valstybinės statistikos Kauno miesto inspektūros leistus statistinių duomenų rinkinius „Kauno ekonomika ir kultūra“ (1962), „Kauno ūkis ir kultūra“ (1968). Antraštinuose leidinio lapuose galima atrasti užrašą „Duomenys viešojo spaudoje neskelbtini“. Šio leidinio informacijos įslaptinimas leidžia daryti prielaidą, kad jame pateikta informacija buvo atitinkanti „objektyvią realybę“ ir galbūt skirta tik specialistams, kuriems buvo prieinama slapta informacija.

Sovietmečio šaltiniams būdingas ideologiškumas, šališkumas, informacijos įslaptinimas. Be to, dėl įvairių priežasčių šie šaltiniai galėjo būti neprieinami tyrėjui. Daugelis pirmųjų pokario metų procesų buvo dokumentuoti varganai, chaotiškai, dalis dokumentų pranyko arba dėl vietos stokos buvo išmesti XX a. 10-ajame dešimtmetyje. Remiantis Ū. Tornau tyrimais ir apibendrinant jos apžvelgtų archyvų situaciją, galima pastebėti, jog maždaug nuo 1950 m. stiprėjo visuotinis biurokratizacijos, dokumentavimo ir atsiskaitymo imperatyvas, tad

T. 7; Lietuvos statistikos metraštis 1935 m. 1936. Kaunas: Valstybės spaustuvė. T. 8; Lietuvos statistikos metraštis 1936 m. 1937. Kaunas: Valstybės spaustuvė. T. 9; Lietuvos statistikos metraštis 1937 m. 1938. Kaunas: Valstybės spaustuvė. T. 10; Lietuvos statistikos metraštis 1938 m. 1939. Kaunas: Valstybės spaustuvė. T. 11; Lietuvos statistikos metraštis 1939 m. 1940. Vilnius: Centralinis statistikos biuras. T. 12.

⁴ Kauno ekonomika ir kultūra. Statistinių duomenų rinkinys. 1962. Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla; Kauno ūkis ir kultūra. Statistinių duomenų rinkinys. 1968. Kaunas: Šviesa; 1989 metų visuotinio gyventojų surašymo duomenys. 1991. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės; 1990 m. vasario 14 d. Lietuvos TSR valstybinio statistikos komiteto ataskaita apie 1989 m. sąjunginio gyventojų surašymo rezultatus. LCVA, f. R-363, ap. 18, b. 1603d, l. 112.

nuo 6-ojo dešimtmečio pradžios daugelio procesų dokumentacija tampa gerokai nuoseklesnė (Tornau 2014, 69).

Po Nepriklausomybės atkūrimo atlikti naujausieji Lietuvos gyventojų surašymų duomenys⁵ yra laikomi patikimais, todėl jais remiamasi ir šiame straipsnyje. Juose nurodomas gyventojų skaičius, etninė sudėtis, religija, šeimtinė padėtis, migracijos ir kiti duomenys.

Tyrimų apžvalga. Miestų socialinės kaitos procesus, vykstančius Lietuvos miestuose, intensyviau imta tyrinėti XX a. 7-ajame dešimtmetyje. Kol kas Lietuvos etnologijoje nėra gausu mokslo darbų, kuriuose, remiantis statistiniais ir demografiniais duomenimis, būtų tyrinėjami miesto raidos pokyčiai. Reikėtų paminėti Petro Kalniaus, Antano Daniliausko, Irenos Reginos Merkienės sovietmečiu atliktus tyrimus, kuriuose buvo analizuojama didžiųjų Lietuvos miestų – Vilniaus, Kauno urbanistinė raida, miesto gyventojų gyvenamosios, kultūros pokyčiai. Darbuose „Kauno proletarų butai XIX a. pabaigoje – XX a.“ (Daniliauskas 1969a), „Kauno proletarų gyvenamosios patalpos XIX–XX amžiais (1. Pastatai)“ (Daniliauskas 1968), „Kauno proletarų gyvenamosios patalpos XIX–XX amžiais (2. Interjero dekoras)“ (Daniliauskas 1969b) A. Daniliauskas analizuoja miestiečių gyvenamąjį naujuosiuose Kauno mikrorajonuose. Monografijoje „Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a.“ A. Daniliauskas analizuoja Vilniaus, Kauno, Marijampolės, Elektrėnų, Juodupės urbanistinę raidą nuo XIX a. pabaigos iki XX a. antrosios pusės, taip pat darbininkų dvasinės bei materialinės kultūros ypatumus. Darbe autorius kompleksiskai taiko įvairius metodus (stebėjimą, rekonstravimą, apklausą anketomis, statistinės medžiagos analizę ir kt.) (Daniliauskas 1978). Darbe „Etninės darbininkų kultūrinio gyvenimo problemos“ A. Daniliauskas tyrė darbininkų kultūrinio gyvenimo reiškinius – kultūros vertybių naudojimą, šeimos papročius (vestuves). Autorius rėmėsi surašymų duomenimis, taikė apklausos anketomis metodą (Daniliauskas 1983). P. Kalnius etnosociologiniu aspektu nagrinėja Lietuvos miestų pramonės darbininkų šeimą – jos struktūrinius tipus, sudėtį, susikūrimo ypatybes, vystymosi tendencijas (Kalnius 1975; 1982a; 1982b; 1983; 1988). Vertėtų paminėti ir P. Kalniaus metodinę priemonę „Statistikos taikymas etnologijoje“, kurioje autorius aptaria sovietmečio statistinių duomenų (pvz., gyventojų surašymų) patikimumą ir problematiką, tam istoriniam laikotarpiui būdingus statistinius, demografinius netikslumus (Kalnius 1999, 55). R. Merkienė, tyrinėjusi miesto darbininkų šeimos papročius (Merkienė 1965), atkreipė dėmesį į materialinę miesto gyventojų kultūrą (Merkienė 1966a; 1966b; 1966c; 1967). J. Dobrovolskas analizavo

⁵ 2001 metų visuotinis gyventojų ir būstų surašymas. 2002. Vilnius: Statistikos departamentas; Lietuvos statistikos metraštis. 2011. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas; Lietuvos statistinis atlasas. 2010. 2011. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas.

Naujosios Akmenės Cemento gamyklos darbininkų buities ir kultūros klausimus (Dobrovolskas 1961).

Apžvelgiant sovietmečiu atliktus miesto gyventojų kultūros tyrimus, reikėtų įvertinti ir to meto istorinį-politinį kontekstą. Sovietmečiu rašytuose moksliniuose darbuose gausu interpretacijų bei vertinimų, kuriuose autoriai remiasi sovietmečio ideologinio pobūdžio leidiniais (K. Markso, V. Lenino raštais, TSKP Centro Komiteto pranešimais). Šiuose leidiniuose pozityviai pasakojami sovietmečiu vykę pokyčiai, nutylint tuo metu iškilusias problemas: „Socialistinė urbanizacija vyko planingai, kompleksiskai“ (Daniliauskas 1978, 20). Tame pačiame leidinyje autorius teigia, jog: „Nauji gyvenamieji rajonai tampa pagrindiniu šiandieninio Lietuvos miesto akcentu. Tai – Vilniaus Žirmūnai [...], Kauno Dainava“ (Daniliauskas 1978, 22). Šio straipsnio autorė nesutiktų su tokiu teiginiu – dauguma kauniečių pateikėjų pasakojo, jog sovietmečiu laisvalaikį leisdavo miesto centre, Žaliakalnyje, dauguma jų atsiminimų yra susiję ne su naujaisiais mikrorajonais, o su istorine miesto dalimi. Taigi sovietmečio etnografiniai miestų tyrimai pasižymi ideologiniu atspalviu, yra labiau aprašomojo pobūdžio, tačiau suteikia vertingų žinių apie to laikotarpio miesto kultūrą.

Kauno miesto raida analizuota iš urbanistinės, architektūrinės ir istorinės perspektyvos leidinyje „Kauno architektūra“ (parengė Algė Jankevičienė, Vytautas Levandauskas, Algimantas Miškinis, Jonas Minkevičius, 1991 m.). Straipsnyje „Kalniečių gyvenamasis rajonas“ (Minkevičius 1991) aptariamas mikrorajono išdėstymas, suplanavimas, architektūra. Straipsnyje „Urbanistinė raida“ (Miškinis 1991) aptariama Kauno miesto urbanistinė raida nuo viduramžių iki 1991 m., nagrinėjami prijungti mikrorajonai, miesto plėtra, įvairiems istoriniams laikotarpiams būdingi statiniai.

Išsamiai Klaipėdos miesto urbanistinę ir kultūrinę raidą tyrinėjo Vasilijus Safronovas. Verta paminėti jo monografiją „Klaipėdos miesto istorinės raidos bruožai“ (Safronovas 2002), kuriame, remdamasis istoriniais, statistiniais, demografiniais ir kitais šaltiniais, autorius apžvelgia Klaipėdos miesto istorinę raidą nuo seniausių laikų iki XX a. pabaigos. Šis veikalas svarbus atliekant lyginamąją analizę tarp Lietuvos didžiųjų miestų. Tyrėjas išryškina miesto formavimuisi ir raidai didžiausią įtaką turėjusius įvykius, didelį dėmesį skiria tautiniams-kultūriniais santykiams. Leidinyje „Klaipėdos urbanistinė raida 1945–1990 m.“ (2015) T. S. Butkus, V. Safronovas ir V. Petrusis analizuoja Klaipėdos mieste po Antrojo pasaulinio karo vykusius urbanizacijos ir industrializacijos procesus, apžvelgia, kaip augo ir plėtėsi miestas, prie jo prijungus aplinkinius rajonus, naujuosius gyvenamuosius kvartalus. Pasitelkę statistinius duomenis, autoriai aptaria ir miesto kultūros, miestiečių gyvenamosios pokyčius.

Konstatuotina, kad Lietuvos mokslininkų darbuose sakininės istorijos tematika apima dvi tyrimų kryptis: teorinę prieigą (metodas ir jo taikymo galimybės bei problemos) ir tyrimus taikant sakininės istorijos metodą – interviu, kuriuo dokumentuojama įvairaus pobūdžio informacija (Holokausto, rezistencijos, moterų istorijos ir pan. temomis) (Rutkauskaitė, Stundžė 2014, 74). Žodinės istorijos metodu naudojasi istorikai, etnologai, sociologai. Iš istorinių tyrimų vertėtų paminėti D. Marcinkevičienės darbus, kuriuose, naudodamasi žodinės istorijos teorine prieiga bei interviu metodais, tyrėja nagrinėja sovietmečiu gyvenusių moterų naratyvus (Marcinkevičienė 2007; 2008). D. Masiliauskienė tiria žodinės istorijos taikymo galimybes buvusių Rytprūsių pokario istorijos tyrimuose (Masiliauskienė 2010). A. Švedas (Švedas 2008; 2010; 2013; 2015) nagrinėja sakininės istorijos tyrimų galimybes ir problematiką, naudodamasis biografinio interviu bei sakininės istorijos metodais tyrinėja sovietmečio laikotarpio Lietuvos mokslo ir kultūros elito naratyvus. L. Pušinskytė analizuoja žodinės istorijos metodo taikymo rezistenciniuose tyrimuose problemas (Pušinskytė 2008). G. Rutkauskaitė ir L. Stundžė tiria moterų interviu kaip sakininės istorijos šaltinius komunikaciniu aspektu (Rutkauskaitė, Stundžė 2014, 74). Sociologė S. Kraniauskienė nagrinėja autobiografinius naratyvus ir juose išryškėjančius socializacijos modelius (Kraniauskienė 2002). Etnologė R. Račiūnaitė-Paužuolienė gilinasi į gyvenimo istoriją ir asmeninės patirties pasakojimų analizės ypatybes. Autorė atskleidžia, jog „sakininiai naratyvai išryškina individualios ir kolektyvinės atminties, tautinės, religinės bei kultūrinės pasakotojo tapatybės apraiškas“ (Račiūnaitė-Paužuolienė 2011, 195)

Kauno miesto raida ir demografinė kaita nuo XX a. 3-iojo dešimtmečio iki 7-ojo dešimtmečio pradžios

Siekiant kritiškai įvertinti ankstyvuojų sovietmečiu vykusius pokyčius Kauno mieste, reikėtų įvertinti ir ankstesniojo laikotarpio kontekstą. Industrializacijos procesas, Kaune prasidėjęs dar XIX a., tęsėsi ir tarpukariu. Kauno miesto teritorija pradėjo didėti Kaunui tapus laikinąja Lietuvos sostine, kartu su teritorija pamažu didėjo ir gyventojų skaičius. Didžiausiais Kauno gyventojų skaičiaus ir miesto teritorijos padidėjimo šuolis įvyko tarpukariu. Po Pirmojo pasaulinio karo Kaune buvo likę vos keli tūkstančiai gyventojų (Vaičenonis 2006, 23). 1919 m. Vilniaus kraštą okupavus Lenkijos kariuomenei, į Kauną persikėlė Valstybės Taryba, Ministrų Kabinetas, Prezidento institucija, valstybinės įstaigos, užsienio valstybių ambasados. Kaunas tapo visos šalies centru, ir tai nulėmė spartų Kauno miesto vystymąsi. 1924 m. Kauno mieste buvo pradėtas tiesti vandentiekis ir kanalizacija, buvo tiesiamos gatvės ir šaligatviai, statomi tiltai, atsirado visuo-

meninis transportas. Į Kauną dėl įvairių priežasčių vyko aplinkinių kaimiškųjų vietovių gyventojai, kurie siekė išsilavinimo, ieškojo darbo ir naujų galimybių.

Sparti miesto plėtra vyko XX a. 2–3-uoju dešimtmečiais. 1919 m. prie Kauno buvo prijungta Vilijampolė, Žemieji Šančiai, dalis Aleksoto ir Žaliakalnio (Miškinis 1991, 22), 1931–1932 m. – Aukštoji Panemunė, Aleksotas ir Aukštieji Šančiai. 1923 m. Kauno mieste gyveno 92,4 tūkst. gyventojų, o 1939 m. gyventojų skaičius išaugo jau iki 154,1 tūkst. Šiuo laikotarpiu (1923–1938 m.) Kauno miesto gyventojų padidėjo net 66,7 proc. (Daugirdas 2007, 73).

Tarpukariu Kauno miesto gyventojų skaičius augo ir dėl visoje Lietuvoje didėjusio gimstamumo, ekonomikos lygio augimo. Per 15 nepriklausomybės metų (1924–1938 m.) Lietuvos gyventojų skaičius kasmet didėjo vidutiniškai po 26,6 tūkst. (Daugirdas 2007, 68). Tarpukariu gimstamumas gerokai lenkė mirtingumą, todėl visoje Lietuvoje iki pat Antrojo pasaulinio karo augo po 1,1 proc. per metus. Tarpukariu Kauno apskrities (su Kauno miestu) plotas išaugo nuo 2 652 km² (1923 m.) iki 2 884 km² (1940 m.), gyventojų skaičius – nuo 191 364 (1923 m.) iki 248 282 (1939 m.), gyventojų tankumas viename kvadratiname kilometre – nuo 72,2 žmogaus (1923 m.) iki 86,1 žmogaus (1939 m.) (Lietuvos statistikos metraštis, 1940 m.). Tarpukario Lietuvoje emigracija nebuvo didelė. Pirmaisiais nepriklausomybės metais grįžtančiųjų iš JAV skaičius netgi buvo didesnis nei išvykstančiųjų. 1931 m. emigracija buvo pristabdyta administracinėmis priemonėmis. Vėliau ši procesą sustabdė ir pasaulinė ekonominė krizė, sumažėjęs darbo jėgos poreikis pramoninėse valstybėse (Daugirdas 2007, 77).

Antrojo pasaulinio karo metais urbanistinė Kauno raida sustojo. Sumažėjo gyventojų skaičius tiek visoje Lietuvoje, tiek ir Kaune. Daug gyventojų žuvo karo metu, per šalį keliaujant frontui. 1940 m. Lietuvą okupavusi Sovietų Sąjunga pradėjo vykdyti masines gyventojų represijas: 1941–1949 m. išžudyta ir iš Lietuvos ištremta apie 500 tūkst. žmonių (Daugirdas 2007, 77). Vokiečių okupacinė valdžia 1941–1944 m. vykdė žydų genocidą, buvo sunaikinta apie 350 tūkst. Lietuvos gyventojų, į Vokietiją darbams išvežta apie 70 tūkst. (Daugirdas 2007, 77). Pasitraukdami iš Kauno vokiečiai susprogdino elektrines, tiltus, apie 60 proc. pramonės įmonių, geležinkelio stotį, kai kuriuos visuomeninius pastatus ir gyvenamuosius namus centre, sudegino nemažą dalį Vilijampolės (Miškinis 1991, 26). Baigiantis karui apie 60 tūkstančių Lietuvos gyventojų pasitraukė į Vakarų, dėl to gyventojų skaičius labai sumažėjo ir Kaune. Palyginus su kitais Lietuvos miestais, Kaunas nepatyrė labai didelių nuostolių, todėl buvo atkurtas gana greitai. Iki 1955 m. buvo atstatyta ir išplėsta daugelis pramonės įmonių, pastatyta nauja geležinkelio stotis, daugiabučiai namai Naujamiestyje (Miškinis 1991, 26).

Sovietmečiu gyventojų skaičius augo pamažu. 1950 m. Kauno miesto teritorija užėmė 110,0 km², mieste gyveno 157,4 tūkst. gyventojų. Nuo 1951-ųjų iki 1954-ųjų miesto teritorijos plotas nepasikeitė, tačiau gyventojų skaičius nuo 157,4 tūkst. padidėjo iki 183,0 tūkst., t. y. net 25 tūkstančiais gyventojų. Kauno gyventojų skaičiaus didėjimą 1945–1960 m. galėjo nulemti keletas veiksnių. Šie veiksniai – tai po Antrojo pasaulinio karo pamažu atsikurianti Kauno pramonė, padidėjęs gimstamumas, taigi ir gyventojų skaičius. Sovietų Sąjungoje industrializacija didesnę pagreitį įgijo po Josifo Stalino mirties. 1953–1954 m. buvo pripažinta, kad SSRS ekonomika yra atsilikusi, neefektyvi. Netrukus buvo imtasi priemonių šį atsilikimą įveikti. 1955 m. buvo priimti SSRS MT nutarimai (SSRS statybos reikalų komiteto 1956 m. nutarimas „Apie rajoninio planavimo schemų sudarymą“; SSRS MT 1955 08 24 nutarimas „Dėl Tarybų Sąjungos miestų planavimo ir užstatymo projektų tvirtinimo tvarkos“) (cit. iš: Drėmaitė 2012, 133). Dėl šių nutarimų visoje SSRS imta taikyti bendraplanavimo metodika. Buvo pradėti taikyti rajoninio planavimo principai: stabdomas didelių miestų augimas, pradėtas jų išskirstymas ir naujų miestų-palydovų kūrimas, intensyviau vystyti maži ir vidutiniai miestai (Drėmaitė 2012, 134).

Pokariu visos Lietuvos natūralus gyventojų prieaugis buvo gana didelis. Dėl padidėjusio gimstamumo gyventojų skaičius visoje Lietuvoje didėjo dar sparčiau nei tarpukariu – 1,5 proc. per metus (*Kauno ekonomika ir kultūra. Statistinių duomenų rinkinys*, 1962; Daugirdas 2007, 71). Tačiau net praėjus 14 metų po karo pabaigos nepavyko pasiekti iki Antrojo pasaulinio karo buvusio gyventojų skaičiaus. 1959 m. surašymas užfiksavo 2 711 445 Lietuvos gyventojus – 214 tūkst. mažiau nei iki sovietinės okupacijos (Daugirdas 2007, 71).

1 lentelė

Kauno miesto gyventojų skaičius ir teritorija XIX a. pab. – XXI a. pr.

Metai	Gyventojų skaičius, tūkst.	Teritorija, km ²
1897	73,5	...
1912	80,2	...
1914	96,9	...
1918	18,0	...
1919	...	16,67
1923	92,4	34,0
1939	154,1	39,8
1940	154,1	39,8
1945	125,0	39,8
1950	157,4	110,0
1951	162,1	111,0
1952	167,3	111,0

Metai	Gyventojų skaičius, tūkst.	Teritorija, km ²
1953	173,3	111,0
1954	183,0	111,0
1955	190,4	96,1
1956	196,4	94,4
1957	203,5	94,1
1958	207,4	94,4
1959	214,3	95,2
1960	222,3	95,6
1961	232,7	104,0
1962	247,2	108,4
1963	254,7	108,4
1964	262,4	108,4
1965	269,5	108,4
1966	276,0	108,4
1967	284,0	108,4
1970	305,1	...
1980	376,0	...
1990	429,8	...
2001	378,9	...
2005	361,9	...
2013	308,8	157,15
2014	304,0	157,15
2016	297,8	157,15
2017	292,6	157,15

Lentelės sudarymo šaltiniai: Kauno miesto teritorija ir gyventojų skaičius (*Kauno ūkis ir kultūra*, 1962); Kauno miesto teritorija ir gyventojų skaičius (*Kauno ekonomika ir kultūra*, 1968); 2001 m. Lietuvos gyventojų surašymas; Lietuvos statistikos departamento duomenys; Jungtinių Tautų organizacijos statistikos departamento 2013 m. duomenys; Kauno miesto savivaldybės interneto puslapis, statistika ([žiūrėta 2018 10 22, 11:31]. Prieiga internetu: <http://www.kaunas.lt/apie-kauna/statistika/>).

Taip pat pokariu prie Kauno miesto buvo prijungti aplinkiniai rajonai – jie tapo miesto dalimi, o jų gyventojai buvo priskirti prie miestiečių. Dėl to taip pat „vizualiai“ padidėjo gyventojų skaičius. 1946 m. prie Kauno buvo prijungti Petrašiūnai, Pažaislis, Marvelė, Lampėdžiai (Miškinis 1991, 26), 1959 m. – Kleboniškis, o 1961 m. – Palemonas. Miesto plotas padidėjo iki 104,0 tūkst. km², o gyventojų skaičius – iki 232,7 tūkst.

XX a. 6-ojo dešimtmečio pradžioje ir viduryje šiaurinė Kauno miesto riba, pateikėjų teigimu, sutapo su Žaliakalnio rajono pabaiga. 1948 m. Fredoje gimusi pateikėja, visą gyvenimą gyvenusi Kaune, kaip miesto riboženklių įvardija

9-ajame dešimtmetyje pastatytą gydymo centrą, šnekamąja kalba vadinamą „ortopediniu“ (šiuo metu tai Savanorių pr. 284 numeriu žymimas pastatas).

Kai buvau maža, Kaunas maždaug, tas miestas, Žaliakalnis užsibaigdavo kažkur tai dar nedavažiavus ortopedinio to pastato. Ir ten gyveno mano tetos, tai atsimenu, labai gerai atsimenu, buvo pavieniai nameliai, už tetos jau ten tvoros, už sodo buvo jau laukai, ganėsi karvės ir labai gerai prisimenu. O dabar jau ten neatpažįstamas, jau tą vietą sunku atpažinti. Vienos tetos namelis, kur ji gyveno, dar ir dabar išlikęs. Tarp tų daugiaaukščių stovi toks mūrinukas, baltų plytų vieno aukšto namukas. Jisai stovi, bet dabar juokingai (VDU ER 2669 / 10).

Pasakojime miestas nuo kaimo skiriasi tiek estetiniais kraštovaizdžio bruožais (už sodo buvo jau laukai), tiek gyvenamosios ypatumais (ganėsi karvės). Tačiau pastačius daugiaaukščius pastatus, kraštovaizdis pakito, miesto riba tapo miesto dalimi, vieno aukšto pastatas, menantis pateikėjos vaikystę, atrodo „juokingai“ ir tarsi iškrenta iš naujojo konteksto. Šių miesto pokyčių priežastis – statomos gamyklos, kurioms reikėjo darbuotojų:

Statybos tada ėjo, nu nežinau, pasakiškai greitai. Nes plėtėsi gamyklos, nu, pavyzdžiui, dirbtinio pluošto gamyklą kai pastatė, reikėjo pritraukti tų darbininkų ir darbuotojų, o arba patiem statybininkam. Tai labai greitai statėsi tie gyvenamieji namai ir plėtėsi ir Vilijampolė, ir Aukštieji Šančiai, ir Žaliakalnis, čia visi tie rajonai [...] (VDU ER 2669 / 10).

Į Kauno miestą atvykstantys jauni žmonės siekė gyventi geresnėmis sąlygomis negu kaime:

Nu kaimuose būdavo sunku gyventi irgi. Kaip ir dabar, taip ir anksčiau, dalis jaunimo stengėsi kaip ir pabėgti iš to kaimo vargstančio į miestą (VDU ER 2669 / 10).

Kaip vieną iš priežasčių, nulėmusių Kauno miesto gyventojų skaičiaus didėjimą, pateikėjai įvardija ir tai, jog Kaunas buvo akademinio gyvenimo centras:

Gal dėl to, kad Kaunas visada buvo studentų miestas. Kadangi čia buvo ir Medicinos institutas, ir Politechnikos institutas, ir Veterinarijos akademija, ir Žemės ūkio universitetas, institutas, akademija. Labai daug sutraukdavo iš Lietuvos jaunimo. Ir daug kas pasimokinęs norėdavo čia ir likt (VDU ER 2669 / 10).

Pateikėja vartoja gana plačiai paplitusį posakį, jog „Kaunas visada buvo studentų miestas“, išvardija mokymo įstaigas, kurios pagrindžia šį teiginį. Iš kitų Lietuvos vietovių mokyti atvykę studentai baigę studijas paprastai likdavo mieste, dėl to galėjo didėti gyventojų skaičius.

Ankstyvuosiu sovietmečiu gyventojų skaičius didėjo ir dėl vidinės migracijos. Po Antrojo pasaulinio karo šalis buvo nusiaubta, okupuota sovietų. Kaimiškosiose vietovėse gyventojai buvo agresyviai skatinami prisijungti prie kolūkių, neramumų sukėlė ir provincijoje vykęs partizaninis karas. Todėl pokariu kaimiškųjų vietovių gyventojai sparčiai kėlėsi į miestus, t. y. vyko vidinė migracija.

Miestuose buvo saugiau, be to, Kaune nuo pat ankstyvojo sovietmečio buvo plėtojama lengvoji ir sunkioji pramonė, taigi čia buvo geresnės sąlygos įgyti ir tobulinti savo profesinę kvalifikaciją, didesnė tikimybė susirasti darbą. Šį reiškinį aprašo ir sovietmečio ideologinio pobūdžio leidiniai. 1975 m. išleistoje „Lietuvos TSR istorijoje“ (p. 172–173) pasakojama: „Industrializacijai reikėjo darbo rankų. Iki socializmo pergalės darbininkų gretas papildė daugiausia valstiečiai“ (cit. iš Daniliauskas 1978, 19). Taigi kaimo gyventojų migraciją į didžiuosius miestus nulėmė keletas veiksnių: provincijoje agresyviai vykdyta kolektyvizacija, sparti miesto urbanizacija ir industrializacija.

Kauno miesto raida ir demografinė kaita nuo XX a. 7-ojo dešimtmečio

Nagrinėjant sovietmetį, reikėtų apsibrėžti, kaip šis laikotarpis bus vertinamas. Pasak istoriko Viliaus Ivanausko, Lietuvos moksliniame diskurse vyrauja dvi sovietmečio interpretavimo perspektyvos – „kovojančios Lietuvos“ ir „modernizuotos Lietuvos“. Interpretacijos kyla ne tiek iš akademinų svarstymų tradicijos, kiek iš politinio-visuomeninio lygmens (ir atvirkščiai), ir tampa „tautos“, „valstybės“ ar atskiros „visuomenės grupės“ istorinės atminties svarstymų objektu (Ivanauskas 2009, 105). Sovietinės modernizacijos perspektyva pasižymi daugialypiškumu, gali suteikti įvairesnių sovietmečio tyrimų krypčių. Tai yra aktualu ne tik istorikams, bet ir etnologams, siekiantiems suvokti politinės situacijos, miesto planuotojų sprendimų santykį su miesto kultūra bei atmintimi. V. Ivanausko teigimu, ieškant sovietmečio laikotarpio tyrimų erdvių, labiau tiktų postrevizionistinė kryptis ir kitų disciplinų, tokių kaip socialinė antropologija, metodologijos, leidžiančios, atsisakant istorinio traumatizmo, maždaug nuo 6-ojo dešimtmečio į sovietmetį žvelgti kaip į tam tikrą specifinę epochą, o valdžios institucijų atstovų elgesį vertinti per planinės ekonomikos, biurokratinės kultūros, socialinių tinklų ir interesų konfliktų (ypač nomenklatūros) prizmę (Ivanauskas 2009, 113). V. Ivanauskas cituoja antropologą ir politologą Jamesą C. Scottą, kuris lygina skirtingų modernių valstybių patirtį, nagrinėjo sovietinės kolektyvizacijos ir miestų planavimo pavyzdžius. Sovietmečio valdžios sprendimai siekė spręsti visuomenėje vyraujančias problemas. Modernizacija sukėlė pokyčius – gyvenamųjų rajonų ir pramonės įmonių statybas, investicijas. Šie pokyčiai nulėmė naujas visuomenės patirtis – miestietiškos kultūros stiprėjimą, naujus visuomenės simbolius, socialinius ritualus ir madas (Ivanauskas 2009, 109). Šiuos apibendrinimus patvirtina ir pateikėjų pasakojimai.

Tiek gyventojų pasakojimai, tiek statistiniai ir demografiniai duomenys liudija XX a. 7-ojo dešimtmečio pradžios tam tikrus pokyčius – vadinamąjį eko-

nomikos „atšilimą“, taip pat ir urbanizacijos procesus. Pateikėjai, kalbėdami apie šį laikotarpį, užsimena apie prieštaringsus dalykus: draugišką, bet kartu baimės ir nepasitikėjimo pritvinkusią pokario aplinką, ne tik apie pakilusį ekonominės gerovės lygį, bet ir apie dalinio saugumo jausmą, laisvės pojūtį. Kartu su pasikeitusiomis gyvenimo sąlygomis, naujomis galimybėmis mieste vystėsi ir naujoji miestiečių klasė – atvykę gyventojai perimdavo naujus miestietiškus papročius ir siekdavo tapti miesto dalimi.

81-erių metų amžiaus moteris, gimusi 1937 m. Žaliakalnio mikrorajone, o sovietmečiu gyvenusi Dainavos mikrorajone, pasakoja apie dviejų laikotarpių (pokario ir XX a. 7-ojo dešimtmečio pradžios „atšilimo“) skirtumus bei gyvenamosios broožus:

[...] aplinkui visi kaimynai, kaip čia pasakius, kai gyvenom, gyvenom [kaip] draugiška šeima. Ką turėjom, tuo dalinomės aplinkui, ir nežiūrint to, kad bijojo visi vieni kitų, iš dalies bijojo, todėl, kad skundimai buvo ištiesai, iki 1951–1954 metų turbūt. Ir, ir, ir, ir visi nors ir draugiški, bet kažkaip taip bijojo. O ką gali žinot, gal tave įskųs ar?.. Daugumoj žmonės gyveno su ta baime, paskui kažkaip taip, nuo turbūt gal nuo 1960-ųjų metų žmonės, nu jaunimas ypatingai, pradėjo truputį atsigausti. Atsidarė tos gamyklos, atsidarė, pasistatė ta Radijo gamykla, pasistatė kažkaip daugiau tų gamyklų. Atsirado daugiau tų darbų, žmonės, jaunimas pradėjo dirbt, kažkaip truputį atkuto. [...] Ziberto gamykla atsidarė, reiškia, Vilijampolėj, sakau, Radijo gamykla čia, Žaliakalnyje, paskui čia vat Žaliakalnyje Staklių gamykla. [...] Suvažiuodavo iš kaimų, žinoma, daug kas, kadangi kolūkiai neišsilaikė, todėl, kad sunku juose buvo, ir jaunimas galėjo kas mokytis, kas dirbt, lėkė į Kauną. Žinau dar mano viena puseserė irgi atvažiavo iš Vaišvydavos, irgi įsidarbino Radijo gamykloj ir turėjau ją pas save priregistruoti, kad... Be registracijos nepriimdavo į darbą. (VDU ER 2669 / 9).

Pateikėja šiame naratyve akcentuoja pokario gyvenamosios pokyčius, nesaugumo pojūtį, nepasitikėjimą, kuris sumažėjo tik XX a. 7-ojo dešimtmečio pradžioje. Moteris pokyčius sieja ir su ekonominiu augimu. Naujos pramonės įmonės, kitokios (geresnės) gyvenimo sąlygos („kolūkiai neišsilaikė“) ir ateities perspektyvos traukė darbuotojus, ypač jaunesnius žmones, atvykti į Kauną. Tiesa, norint įsidarbinti, reikėjo įveikti administracines kliūtis – turėti gyvenamąją vietą („būti prisiregistravus“). Iš kaimiškųjų vietovių atvykę darbuotojai šią kliūtį įveikdavo su artimųjų pagalba.

Mokslininkai pažymi, kad industrializacija bei urbanizacija Sovietų Sąjungoje ir jos okupuotose šalyse skyrėsi nuo analogiškų procesų Vakarų Europoje. Industrializacija Sovietų Sąjungoje buvo neatsiejama nuo militarizacijos ir totalitarizmo aspekto. Taip pat industrija siejosi ir su urbanizacija, gyvenamųjų mikrorajonų atsiradimu. Per įmonę (darbovietę) ir gyvenamąją vietą (įmonės skiriamą būstą) buvo manipuliuojama darbo jėga, kontroliuojami visuomenėje

vykstantys procesai. Taip pat remiantis marksistine-leninistine ideologija, SSRS visuomenės transformacijos pagrindas slypėjo ekonominėje sferoje, todėl urbanizacija buvo neatsiejama nuo industrializacijos. Pramonė ne tik privalėjo ugdyti naują proletariato visuomenę, bet ir buvo laikoma miestų bei regionų plėtros pagrindu, nes „susipratęs“ proletariatas galėjo formuotis tik miesto aplinkoje (Drėmaitė 2012, 133). Taigi miestų plėtra ir kaimiškųjų vietovių urbanizacija buvo neišvengiama industrializacijos proceso dalis. Planuojant pramonės objektų statybą, buvo svarstomas ir darbininkų apgyvendinimo klausimas: iš anksto būdavo parenkamos vietos, kuriose bus statomi naujieji gyvenamieji mikrorajonai. Pateikėjų pasakojimuose pabrėžiama, kad naujuosiuose mikrorajonuose buvo suteikiamas būstas. Tiesa, reikėjo dirbti šiek tiek ilgesnį laiką (šio laikotarpio trukmė pasakojimuose skiriasi) toje pačioje pramonės įmonėje, sukurti šeimą, konformistiškai „įsitaisyti“, anot pateikėjų, ir „normaliai“ dirbti:

Jeigu tu blogai dirbsi, gersi, tai tau neskirs profsajunga, nors tu gal ir senai darbovietėje dirbi, jei tu prasižengęs koks ar ką, tai atsižvelgdavo į tokius dalykus (VDU ER 2669 / 10); Jeigu įsitaisydavo, normaliai dirbdavo, gaudavo valdiškus tuos butus, jeigu šeimos buvo. Paskui prasidėjo tie, kooperatinė statyba, irgi kas galėjo, irgi stengėsi įsigyti. Paskui prasidėjo toks truputėlis kaip ir pakilimas vadinamas (VDU ER 2669 / 9).

Pateikėjų pasakojimuose laiko trukmė nuo darbo įmonėje pradžios iki buto suteikimo skiriasi. Pasak pateikėjų, tai priklausė ne vien nuo paties darbuotojo pastangų, bet ir nuo to, ar šios įmonės darbuotojai buvo paklausūs, reikalingi, ar skubiai reikėjo darbininkų, kurie buvo motyvuojami jiems suteikiamu būstu.

Petrašiūnuose 1958 m. gimęs vyras, nuo 1967 m. gyvenantis Dainavos mikrorajone, pasakojo, kad Kauno termofikacinės elektrinės darbuotojai būstą gaudavo gana greitai, nuo darbo pradžios praėjus vieneriems dvejiems metams:

Du metai, pusantrų, ir gaudavo butus. Oi ten kaip dalino, nuo septyniasdešimt trečių iki gal septyniasdešimt septintų metų labai gerai dalino butus. Labai gerai. Labai reikėjo daug rankų, labai darbininkų turėjo.

[K. Račaitytė: Ar žmonės tiesiog atvykdavo iš miestelių, kaimelių ir jiems duodavo butą?]

Taip, taip. Iš karto bendrabutyje, o paskui po poros metų duodavo butus (VDU ER 2669 / 27).

Pateikėjo pasakojimu, darbininkai pradžioje būdavo apgyvendinami bendrabutyje, praėjus 1,5–2 metams jiems būdavo suteikiamas būstas.

Vertinant šio tyrimo metu surinktą medžiagą (naratyvus, atsiminimus) ir jos atsiradimo kontekstą, išryškėja paternalistinis, totalitarinis sovietinio režimo aspektas. Pateikėjai, kalbėdami apie apsigyvenimą sovietmečiu Kaune, įsidarbiniimą, būsto įgijimą, darbų suteikimą, kalba trečiuoju asmeniu – jog „kažkas kitas“

davė, suteikė, darė ir t. t., kitaip tariant, naujos sąlygos būdavo nuleidžiamos „iš viršaus“. Pateikėjų laikysenoje galima pastebėti tam tikrą susitaikymą su šiomis sąlygomis, jį galima vertinti kaip asmens santykio su valdžia ir autoritetu požymį, kuris visada yra „kitas“. Tačiau negalima būtų teigti, kad kauniečio vaidmuo sovietmečiu yra visiškai pasyvus. Pateikėjų pasakojimuose asmenys taip pat dažnai tapdavo savo gyvenimo šeimininkais, imdavosi iniciatyvos, keisdavo gyvenamąją vietą, įveikdavo biurokratinės kliūtis, rūpindavosi savo ateitimi ir atlikdavo atitinkamus veiksmus. Šie veiksmai dažniau vykdavo asmeninio ar šeiminio gyvenimo kontekste, siekiant asmeninės ar artimųjų gerovės. Apklausti pateikėjai neužsiminė, kad būtų mėginę savo veiksmais paveikti politinę situaciją ar sukelti mieste pokyčius.

Pasak Kauno miesto urbanistinę raidą tyrinėjančių mokslininkų, XX a. 7-ojo dešimtmečio viduryje miestas priartėjo prie didmiesčio lygio. Vis dėlto dėl panašaus statomų namų aukščio, standartinės jų architektūros naujieji gyvenamųjų namų masyvai miesto vaizdo nepraturtino (Miškinis 1991, 27).

Pagal 1970 m. miesto generalinį planą buvo numatyta, kad 1980 m. Kaune gyvens per 380 tūkst. gyventojų. Tuo metu Kauną supę aplinkiniai rajonai vis dar nebuvo apstatyti daugiaaukščiais daugiabučiais namais. Nuošalesnėse Kauno vietovėse miesto aplinka vis dar priminė kaimą. Tiesa, šių vietovių gyventojai neretai dirbo mieste, gyveno miestietišką gyvenimo būdą, nebesivertė tradiciniais amatais. Šios buvusios kaimiškosios vietovės buvo prijungtos prie Kauno miesto teritorijos, juose buvo pastatyti naujieji gyvenamieji rajonai.

1975 m. miesto planuotojai nutraukė sodybinių namų statybą. Pradėta statyti daugiabučių namų šiaurinę Dainavos, Eigulių, Kalniečių rajonus (Miškinis 1991, 27). Kalniečių gyvenamasis rajonas statytas nuo 1975 iki 1983 m. (Minkevičius 1991, 110), Eigulių rajonas baigtas statyti 1985 m. Porą metų prieš tai (1983 m.) buvo pradėtas statyti Šilainių gyvenamasis rajonas vakarinėje Vilijampolės pusėje (Miškinis 1991, 30).

Kauno mieste (ir visoje Lietuvoje) 7-ojo dešimtmečio pradžioje vykusį industrializacijos procesą ir jį lydėjusią urbanizaciją nulėmė ir to meto miestų planuotojų, urbanistų priimti sprendimai. 1964 m. LSSR plano komitetas patvirtino „Perspektyvinę pramonės išdėstymo ir miestų išvystymo schemą“, pagal kurią buvo numatyta, kaip spręsti krašto urbanizavimo ir žemės ūkio pertvarkymo klausimus. Buvo nutarta pristabdyti Vilniaus ir Kauno miestų augimą, pasirenkant vystyti miestelius – regionų centrus (Drėmaitė 2012, 135–136). Šis sprendimas paskatino Lietuvos kaimų gyventojų migraciją į miestus ir miestelius, taip nulemdamas demografinę, urbanistinę bei kultūrinę Lietuvos, o kartu ir Kauno miesto raidą. Dėl to į Lietuvą atvyko mažiau pramonės darbininkų iš Rusijos ir Baltarusijos. Skirtingai nei Lietuvoje, pramonės koncentracija Latvijoje ir Estijoje

je skatino Rygos ir Talino augimą, rusiškosios darbo jėgos imigraciją, o periferija liko mažiau urbanizuota (Drėmaitė 2012, 137). Greičiausiai dėl šių priežasčių Kaune tuo metu gyvenę pateikėjai neįvardijo didelio svetimšalių darbininkų antplūdžio.

Tačiau nebūtų tikslu teigti, kad Kaune atvykėlių iš kitų Sovietų Sąjungos šalių visai nebuvo. Miestų gyventojų populiacijos didėjimą nulėmė ir iš kitų Sovietų Sąjungos šalių atvykstantys imigrantai: komandiruojami darbininkai, kariškiai. Pirmaisiais pokario metais dalis emigrantų atvyko ir iš tolimesnių Sovietų Sąjungos, Rusijos sričių. Anot istoriko V. Tininio, daugiausia rusų ir rusakalbių į Lietuvą atvyko 1970–1974 m. (beveik 40 tūkst.) ir 1975–1979 m. (apie 31 tūkst.). Nuo 1960 iki 1989 m. iš viso atvyko apie 733 tūkst. žmonių (vid. 24,5 tūkst. per metus). Iš jų nuolat gyventi Lietuvoje pasiliko 207 568 žmonės. Socialinės padėties atžvilgiu tarp atvykusiųjų buvo didelis nušimtis karininkų, pramonės specialistų ir darbininkų (Tininis 2007, 522), todėl pagrindiniu imigracijos objektu tapo miestai.

1990 m. vasario 14 d. Lietuvos SSR valstybinio statistikos komiteto ataskaitoje apie 1989 m. surašymo rezultatus minima, kad „rusų ir kitų tautybių atstovų imigracija į Lietuvą tęsėsi iki pat Sąjūdžio užuomazgų“ (cit. iš Marcinkevičius 2012, 64). Dokumente pažymima, kad „dėl migracijos prieaugio gyventojų skaičius vidutiniškai per metus didėja 10 tūkstančių [...]. 1988 m. tarp atvykusių iš kitų respublikų rusai sudarė 45 proc., lietuviai – 18 proc., baltarusiai – 11 proc., ukrainiečiai – 11 proc., žydai – 0,7 proc., kitų tautybių atstovai – 14 proc. 1959–1969 m. vidutiniškai per metus atvykdavo 4,7 tūkstančio imigrantų, 1970–1978 m. – 7,3 tūkstančio, 1979–1988 m. – 10,0 tūkstančių“ (LCVA, f. R-363, ap. 18, b. 1603d, l. 112) (cit. iš: Marcinkevičius 2012, 64).

Ar naujieji Kauno gyventojai atsinešdavo savo papročius, tradicijas ir gyvenimo būdą iš savo gimtosios vietovės? Pateikėjų nuomonė šiuo klausimu išsiskiria. Petrašiūnuose 1958 m. gimęs vyras, sovietmečiu persikraustęs į Dainavos mikroregioną, teigia, jog naujai atvykę iš miestelių ir iš kaimiškųjų vietovių gyventojai su savimi atsinešdavo ir savo kultūrą, papročius. Jo nuomone, nors ir to siekdami, tikrais kauniečiais jie netapdavo:

Nu jie labiau miesto norėjo. Taip, ne be reikalo buvo pasakymas, kad nesunku žmogų ištraukti iš kaimo, žymiai sunkiau kaimą iš žmogaus išstumti. Tai jie ir likdavo kaimiečiai. [...] Jeigu pas žmogų dvidešimt metų, tai ko tu jį išmokinsi? Kultūros kokios tai gauna, bet aplamai kažko tai... Iš Suvalkijos atvažiuodavo su savo patiekalais ir viskuo [...]. Kaip sako, aš ne suvalkietis, aš kaunietis iš Suvalkijos (VDU ER 2669 / 27).

Šio pateikėjo teigimu, tam tikro amžiaus sulaukęs asmuo jau yra susiformavusi asmenybė, dėl to jam sunkiau keistis, prisitaikyti ar tapti miesto bendruo-

menės dalimi. Tačiau vaikystėje su tėvais iš Biržų atvykusi 59 metų moteris ne visiškai sutiktų su tokiu teiginiu. Pasak jos, naujieji atvykėliai stengdavosi tapti miestiečiais, dėl to praėjus keletui mėnesių nuo gyvenimo Kaune pradžios, jie niekuo neišsiskirdavo iš vietinių gyventojų. Pradžioje jie siekdavo prisitaikyti savo išvaizda, o vėliau – tarme, kalbėseną:

Paskui jie slepia visus savo akcentus. O pradžioj tai ir girdi. Nu tai jau kaimas, kaimas. Dar tiesa, labai gerą mintį pasakysiu: kai jau pradėjau mokyti tame technikume, tai tas kaimas per tris mėnesius sugebėjo taip aklimatizuotis ir prisitaikyt. Trys kauniškės tik buvo. Tai biškį ir palakuotais nagais, ir kq, o kaimietkos ir pana-gės juodos, ir buvo visokių [...]. Bet tai žinokit, laike trijų mėnesių viskas, skirtumo jau nėra [...]. Moterys, ypač merginos, labai mėgsta nu kaip ir kopijuoti ir tiesiog prisitaikyti (VDU ER 2669 / 13).

Kalbėdama apie atvykėlių į Kauną savybes, pateikėja akcentuoja išvaizdos ir tarmės skirtumus. Pateikėjos teigimu, būtent kalbėseną, tarmę skyrė juos nuo vietinių gyventojų – senųjų kauniečių, todėl ši skirtumą buvo siekiama įveikti:

Ir labai sunku buvo aklimatizuotis, nes pas mus tarmė, visus žodžius nugnybiam. Ir maža to, aš jau mokykloj persilaužiau, bet draugės nieko nesuprasdavo. Aš parei-nu mano, aš nejaučiu, mano kalba kita pasiverčia. Ir draugės – tai kaip tu, tik duris uždarai, ir jau kitaip šneki? (VDU ER 2669 / 13).

Viešumoje buvo stengiamasi kalbėti normine kalba, tačiau namuose su tėvais pateikėja bendraudavo gimtąja biržiečių tarme. Moters teigimu, senieji Kauno gyventojai išlaikė kritišką požiūrį į naujai atvykusius miestiečius, nelaikė jų tikraisiais kauniečiais. Dėl to atvykėliai siekė pritapti, prisitaikyti, tapti panašūs į vietinius Kauno gyventojus:

Nu tie tikri kauniečiai nelabai norėdavo, kad šitie tokie būtų. Tai jie užsimaskuo-davo (VDU ER 2669 / 13).

Galima pažymėti, jog pateikėjas vyras savo naratyvuose vartoja plačiai paplitusius vaizdingus posakius: „nesunku žmogų ištraukti iš kaimo, žymiai sunkiau kaimą iš žmogaus išstumti“, „aš ne suvalkietis, aš kaunietis iš Suvalkijos“. Tai universalesni posakiai, kurie sovietmečio migracijos iš kaimo į miestą kontekste atstovauja populiariems, paplitusiems požiūriams. Šie vertinimai egzistuoja šalia individualių, autentiškų, asmeniškų atsiminimų detalių. Tuo tarpu moters pasako-jime atsispindi individuali patirtis, tačiau diskutuotina, kiek šiuos pasakojimus nulėmė autentiški jos išgyvenimai, o kiek šis pasakojimas gali būti nulemtas pateikėjos siekio „aklimatizuotis“, prisitaikyti prie naujos aplinkos.

Didžiausias Kauno miesto gyventojų skaičius pasiektas 1990 m. Tuo metu Kaune gyveno 429,8 tūkst. kauniečių. Po Nepriklausomybės atkūrimo Kauno gyventojų skaičius (kaip, beje, ir visos Lietuvos) pamažu ėmė mažėti. 2001 m. Kaune gyveno 378,9 tūkst. žmonių, o 2005 m. jų sumažėjo iki 361,9 tūkst.

2017 m. pradžioje Kaune gyveno 292,6 tūkst. gyventojų. Taigi nuo 1990 m. Kauno miesto gyventojų skaičius sumažėjo 137,2 tūkst. gyventojų. Gyventojų mažėjimą nulėmė keletas veiksnių: į buvusios Sovietų Sąjungos šalis grįžtantys sovietmečiu čia atvykę darbuotojai, mažėjantis gimstamumas, pamažu didėjanti emigracija – tiek į kitus šalies regionus, tiek į užsienio šalis. Kol Lietuva buvo Sovietų Sąjungos sudėtyje, iš jos išvykti į kitas šalis buvo sudėtinga dėl tuo metu vyravusių draudimų, ribojusių gyventojų judėjimą. Po Nepriklausomybės atkūrimo atsivėrus Lietuvos sienoms, išvykti tapo daug paprasčiau nei sovietmečiu. Taigi paspartėjo įvairiais motyvais paremta gyventojų emigracija, sumažėjo visos Lietuvos gyventojų skaičius, tarp jų ir Kauno miesto gyventojų skaičius.

Išvados

1. Kauno miesto teritorija ir gyventojų skaičius pradėjo augti dar tarpukariu, tačiau didžiausius pokyčius miestas patyrė sovietmečiu. Po Antrojo pasaulinio karo miesto gyventojų skaičius didėjo gana tolygiai, taip pat plėtėsi miesto teritorija. Miesto plėtrą nulėmė vykstantis industrializacijos procesas, naujų pramoninių objektų statybos, vidinė ir išorinė imigracija. Sovietmečiu didėjant miesto gyventojų skaičiui, reikėjo juos apgyvendinti, todėl miesto priemiesčiuose išaugo daugiabučių namų mikrorajonai. Šiuose mikrorajonuose buvo apgyvendinti darbuotojai iš naujų pramonės įmonių ir gamyklų.

2. Daugumą sovietmečiu į Kauną atvykusių asmenų sudarė asmenys iš mažesnių Lietuvos miestelių. Kaune tuo metu gyvenę pateikėjai neįvardijo didelio svetimšalių darbininkų antplūdžio. Naujieji Kauno gyventojai iš kauniškių išsiskyrė tarme, išvaizdos detalėmis, bendravimo būdu, tačiau, nepaisant minėtų skirtumų, jie siekė pritapti, prisitaikyti, tapti panašūs į vietinius Kauno gyventojus.

3. Išanalizavus sakininės istorijos pasakojimus apie tam tikrą istorinį įvykį, šiuo atveju – naratyvus apie demografinę Kauno miesto kaitą sovietmečiu, paaiškėjo, jog gyventojų pasakojimai išties yra siauresnio pobūdžio negu kiti sakininės istorijos žanrų tipai (pavyzdžiui, bendruomenės istorija, žmogaus gyvenimo istorija). Tačiau netgi ir pasakojimuose apie konkretų istorinį įvykį išryškėjo kitų pasakojimų tipų bruožai, pavyzdžiui, žmogaus gyvenimo arba šeimos istorijos elementai, kuriuose atsispindėjo ne vien individualūs atsiminimai, bet ir kolektyvinės atminties bruožai. Kai kuriuos pateikėjų pasisakymus ar nuomones apie demografinius Kauno pokyčius galima būtų interpretuoti kaip internalizuotus, savaip priimtus viešuosius diskursus ar viešojoje erdvėje paplitusias nuomones, tam tikrų reiškinų vertinimus.

4. Tradiciškai statistiniai duomenys yra laikomi objektyvesniais šaltiniais, labiau atitinkančiais „objektyvią realybę“ nei subjektyvumu pasižymintys atminčiai pasakojimai. Tačiau šio empirinio tyrimo metu surinkti pasakojimai nesiskyrė nuo statistinių duomenų, jiems neprieštaravo, bet priešingai, juos atspindėjo ir papildė. Kauniečiai išties patyrė miesto pokyčius, matė statomus naujus mikrorajonus bei pramonės įmones, stebėjo į miestą atvykstančius naujus Kauno gyventojus. Gyventojų pasakojimai šiuos faktus papildė autentiška, įvairialype, įvairius šio reiškinio aspektus atskleidžiančia ir iliustruojančia informacija.

5. Pateikėjų naratyvuose papasakota informacija ne tik suteikė žinių apie tam tikrus praeities įvykius, bet ir atskleidė visuomenės bei atskirų jos grupių požiūrius į demografinius XX a. antrosios pusės Kauno pokyčius iš laiko perspektyvos ir jų vertinimus.

Literatūra

- Bartlett 1932 – Frederic Bartlett. *Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology*. Cambridge: Cambridge university press.
- Berry 1999 – Rita Berry. Collecting data by in-depth interviewing. *Didžiosios Britanijos edukacijos tyrimų kasmetinės konferencijos, vykusios Sussex at Brighton universitete 1999 m. rugsėjo 2–5 d., medžiaga* [žiūrėta 2019 01 21, 09:55]. Prieiga internetu: http://www.leeds.ac.uk/bei/Education-line/browse/all_items/43614.html
- Butkus, Safronovas 2015 – Tomas S. Butkus, Vasilijus Safronovas. *Klaipėdos urbanistinė raida 1945–1990 m.* Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Daniliauskas 1968 – Antanas Daniliauskas. Kauno proletarų gyvenamosios patalpos XIX–XX amžiais (1. Pastatai). *Lietuvos TSR MA darbai*, A serija, nr. 2 (27), p. 131–144.
- Daniliauskas 1969a. – Antanas Daniliauskas. Kauno proletarų butai XIX a. pabaigoje – XX a. *Lietuvos TSR MA darbai*, A serija, nr. 1 (29), p. 131–146.
- Daniliauskas 1969b. – Antanas Daniliauskas. Kauno proletarų gyvenamosios patalpos XIX–XX amžiais (2. Interjero dekoras). *Lietuvos TSR MA darbai*, A serija, nr. 3 (31), p. 107–121.
- Daniliauskas 1978 – Antanas Daniliauskas. *Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a.* Vilnius: Mokslas.
- Daniliauskas, Kalnius 1983 – Antanas Daniliauskas, Petras Kalnius. *Lietuvos TSR pramonės darbininkų kultūros ir šeimos etnografinės problemos*. Vilnius: Mokslas.
- Daugirdas 2007 – Vidmantas Daugirdas. Gyventojai. In *Tarpukario Lietuva*. Kaunas: Šviesa.
- Daukšas 2004 – Darius Daukšas. Tarp tradicijos ir modernybės: lietuvių gyvenimo stiliaus kaita tarpukariu. *Liaudies kultūra*, nr. 4, p. 26–33.
- Dijokienė 2006 – Dalia Dijokienė. Vilniaus istorinių priemiesčių genezės, raidos ir vertybių ypatumai. *Town Planning and Architecture*, nr. 33 (2), 78–86.
- Dobrovolskas 1961 – Jonas Dobrovolskas. Naujosios Akmenės Cemento gamyklos darbininkų butis ir kultūra. *Iš lietuvių kultūros istorijos*, nr. 3, p. 318–332.
- Drėmaitė 2012 – Marija Drėmaitė. Industrializacija, urbanizacija ir regioninis planavimas. In *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Grele 1975 – Ronald J. Grele. *Envelopes of Sound: The Art of Oral History*. Chicago: Precedent.
- Ivanauskas 2009 – Vilius Ivanauskas. Sovietmečio laimėjimai Lietuvoje ir jų interpretacijos: nomenklatūros veiklos vertinimas nacionaliniu aspektu. *Darbai ir dienos*, nr. 52, p. 105–119.
- Kalnius 1975 – Petras Kalnius. Šiuolaikinės darbininkų šeimos buities tyrimas. In *Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1974 metais*. Vilnius: Mokslas.

- Kalnius 1982a – Petras Kalnius. Lietuvos TSR pramonės įmonių dirbančiųjų santuoka ir šeima socializmo laikotarpiu (1. Šeimos sukūrimo ypatybės). *Lietuvos TSR MA darbai*, A serija, nr. 1 (78): 85–93.
- Kalnius 1982b – Petras Kalnius. Lietuvos TSR pramonės įmonių dirbančiųjų santuoka ir šeima socializmo laikotarpiu (2. Socialinės demografinės sutuoktinių charakteristikos). *Lietuvos TSR MA darbai*, A serija, nr. 2 (79), 49–59.
- Kalnius 1988 – Petras Kalnius. *Šiuolaikinė Lietuvos TSR miesto šeima*. Vilnius: Mokslas.
- Kalnius 1999 – Petras Kalnius. *Statistikos taikymas etnologijoje*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Kraniauskienė 2002 – Sigitą Kraniauskienė. Socializacijos modeliai lietuvių autobiografijose: lyties ir laiko aspektas. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, nr. 1, 66–73.
- Larson 2006 – Mary A. Larson. Research Design and Strategies (p. 104–134). *Handbook of Oral History*. Oxford: Rowman Altamira.
- Leončikas 2007 – Tadas Leončikas. Asimiliacija šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje: švietimo sektoriaus pasirinkimas. *Etniškumo studijos*, nr. 1. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
- Marcinkevičienė 2007 – Dalia Marcinkevičienė. *Prijaukintos kasdienybės, 1945–1970 metai: biografiniai Lietuvos moterų interviu*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Marcinkevičienė 2008 – Dalia Marcinkevičienė. Lytis ir istorija: pasakojamosios istorijos metodas. *Inter-studia Humanitatis*, nr. 5, 88–96.
- Marcinkevičius 2012 – Andrius Marcinkevičius. Etninių grupių konstravimas Sovietų Sąjungos gyventojų surašymuose: rusų vaizdinio Lietuvoje aspektai. *Etniškumo studijos*, nr. 1–2, 51–70.
- Masiliauskienė 2010 – Daiva Masiliauskienė. Žodinė istorija ir jos taikymo galimybės buvusių Rytprūsių pokario istorijos tyrimuose. *Istorija. Mokslo darbai*, nr. 79 [žiūrėta 2019 02 02, 16:33]. Prieiga internetu: http://archyvas.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=258&Itemid=66#_ednref58
- Merkienė 1965 – Irena Regina Merkienė. Grigiškių Bandomojo popieriaus kombinato darbininkų butis ir kultūra (1. Kadru formavimas, jų kilmė ir sudėtis, 2. Šeimos sudėtis ir organizacija). *Lietuvos TSR MA darbai*, A serija, nr. 1 (18), 135–172.
- Merkienė 1966a – Irena Regina Merkienė. Grigiškių Bandomojo popieriaus kombinato darbininkų butis ir kultūra (3. Maistas). *Lietuvos TSR MA darbai*, A serija, nr. 1 (20), 121–140.
- Merkienė 1966b – Irena Regina Merkienė. Grigiškių Bandomojo popieriaus kombinato darbininkų butis ir kultūra (4. Gyvenamieji namai). *Lietuvos TSR MA darbai*, A serija, nr. 2 (21), 246–264.
- Merkienė 1966c – Irena Regina Merkienė. Grigiškių Bandomojo popieriaus kombinato darbininkų butis ir kultūra (5. Butų interjerai). *Lietuvos TSR MA darbai*, A serija, nr. 3 (22), 167–183.
- Merkienė 1967 – Irena Regina Merkienė. Grigiškių Bandomojo popieriaus kombinato darbininkų butis ir kultūra (6. Drabužiai). *Lietuvos TSR MA darbai*, A serija, nr. 2 (21), 137–156.
- Minkevičius 1991 – Jonas Minkevičius. Kalniečių gyvenamasis rajonas. *Kauno architektūra*. Vilnius: Mokslas.
- Miškinis 1991 – Algimantas Miškinis. Urbanistinė raida. *Kauno architektūra*. Vilnius: Mokslas.
- Okihiro 1981 – Gary Y. Okihiro. Oral History and the Writing of Ethnic History: A Reconnaissance into Method and Theory. *The Oral History Review*. Oxford: Oxford University Press, nr. 9, 27–46.
- Povilaitienė, Kamičaitytė–Virbašienė 2017 – Ingrida Povilaitienė, Jūratė Kamičaitytė–Virbašienė. Vietos jausmo reiškinys kaip neatsiejamas miestovaizdžio identiteto dėmuo (Kauno miesto atvejis). *K. Šešėlgio skaitymai*, nr. 9 (1), p. 16–29.
- Pušinskytė 2008 – Lijana Pušinskytė. Žodinės istorijos metodas ir jo taikymo rezistenciniuose tyrimuose problemos. *Genocidas ir rezistencija*, nr. 2 (24), 22–31.
- Račiūnaitė–Paužuolienė 2011 – Rasa Račiūnaitė–Paužuolienė. Šiuolaikinių gyvenimo istorijų bei asmeninės patirties pasakojimų analizės ypatumai. *Lituanistica*, t. 57, nr. 2 (84), 188–197.

- Račiūnaitė-Paužuolienė 2014 – Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė. Tarpdisciplininės miestų tyrimų perspektyvos. *Lithuanian Journal of Anthropology*, nr. 1, 89–110.
- Rupšienė 2007 – Liudmila Rupšienė. *Kokybinio tyrimo duomenų rinkimo metodologija: metodinė knyga*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Rutkauskaitė, Stundžė 2014 – Giedrė Rutkauskaitė, Lijana Stundžė. Moterų sakinė istorija: komunikacinis aspektas. *Informacijos mokslai*, nr. 68, 63–76.
- Safronovas 2002 – Vasilijus Safronovas. *Klaipėdos miesto istorinės raidos bruožai*. Klaipėda: S. Jokužio leidykla.
- Scott 1998 – James C. Scott. *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. New Haven: Yale University Press.
- Švedas 2008 – Aurimas Švedas. *Visa istorija yra gyvenimas: 12 sakinės istorijos epizodų. Edvardą Gudavičių kalbina Aurimas Švedas*. Vilnius: Aidai.
- Švedas 2010 – Aurimas Švedas. Sakinės istorijos galimybės sovietmečio ir posovietinės epochos tyrimuose (atminties kultūros ir istorijos politikos problematikos aspektas). *Lietuvos istorijos studijos*, t. 26, 148–160.
- Švedas 2013 – Aurimas Švedas. *Piešimas buvo tarsi durys. Petrų Repšį kalbina Aurimas Švedas*. Vilnius: Aidai.
- Švedas 2015 – Aurimas Švedas. Pokalbiai kaip patirčių atverties ir prasmų kūrimo laukas. *Colloquia*, nr. 34, 190–196.
- Tininis 2007 – Vytautas Tininis. Sovietinė modernizacija (p. 509–522). In *Lietuva 1940–1990*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.
- Tornau 2014 – Ūla Tornau. Architektūra kaip socialinių procesų mikromodelis: Mokslininkų namų Vilniuje studija. *Sovietmečio kultūros tyrimai: aktualijos ir perspektyvos / Studies of Soviet Culture: Issues and Perspectives*, nr. 73, 65–88.
- Vaičėnionis 2006 – Jonas Vaičėnionis. Kauno gyventojai. In *Kaunas: istorija, praeitis, dabartis*. Kaunas: Šviesa.
- Vanagas 2003 – Jurgis Vanagas. *Miesto teorija: vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.

Šaltiniai

- VDU ER 2669 – Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos ir folkloristikos katedros rankraštyne saugoma straipsnio autorės 2018 m. Kaune surinkta medžiaga.
- Pervaja vseobščaja perepis naselenija Rosijskoj imperii 1897 goda*. 1904. Kovenskaja gubernija. N. 42. Pod red. N. Trojnickovo. Sankt-Peterburg: Centralnyj stat. komitet ministerstva vnutrennych del.
- Pervaja vseobščaja perepis naselenija Rosijskoj imperii 1897 goda*. 1904. Suvalkskaja gubernija. N. 59. Pod red. N. Trojnickovo. Sankt-Peterburg: Centralnyj stat. komitet ministerstva vnutrennych del.
- Lietuvos apgyventos vietos. Pirmojo visuotinio Lietuvos gyventojų 1923 m. surašymo duomenys*. 1925. Kaunas: Leidėjas Centr. Statistikos biuras, Finansų ministerija.
- Lietuvos gyventojai. Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys*. 1923. Kaunas: Leidėjas Finansų ministerija, Centr. statistikos biuras.
- Kauno miesto statistikos metraštis*. 1935. Kovo mėnesio biuletėnis. Nr. 1. Kaunas: Kauno miesto savivaldybės statistikos biuras.
- Lietuvos statistikos metraštis 1924–1926 m.* 1927. Kaunas: Valstybės spaustuvė. T. 1.
- Lietuvos statistikos metraštis 1927–1928 m.* 1929. Kaunas: Valstybės spaustuvė. T. 2.
- Lietuvos statistikos metraštis 1929–1930 m.* 1931. Kaunas: Valstybės spaustuvė. T. 3.
- Lietuvos statistikos metraštis 1931 m.* 1932. Kaunas: Valstybės spaustuvė. T. 4.
- Lietuvos statistikos metraštis 1932 m.* 1933. Kaunas: Valstybės spaustuvė. T. 5.

- Lietuvos statistikos metraštis 1933 m.* 1934. Kaunas: Valstybės spaustuvė. T. 6.
Lietuvos statistikos metraštis 1934 m. 1935. Kaunas: Valstybės spaustuvė. T. 7.
Lietuvos statistikos metraštis 1935 m. 1936. Kaunas: Valstybės spaustuvė. T. 8.
Lietuvos statistikos metraštis 1936 m. 1937. Kaunas: Valstybės spaustuvė. T. 9.
Lietuvos statistikos metraštis 1937 m. 1938. Kaunas: Valstybės spaustuvė. T. 10.
Lietuvos statistikos metraštis 1938 m. 1939. Kaunas: Valstybės spaustuvė. T. 11.
Lietuvos statistikos metraštis 1939 m. 1940. Vilnius: Centralinis statistikos biuras. T. 12.
Kauno ekonomika ir kultūra. Statistinių duomenų rinkinys. 1962. Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla.
Kauno ūkis ir kultūra. Statistinių duomenų rinkinys. 1968. Kaunas: Šviesa.
 1989 metų visuotinio gyventojų surašymo duomenys. 1991. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.
 1990 m. vasario 14 d. Lietuvos TSR valstybinio statistikos komiteto ataskaita apie 1989 m. sąjunginio gyventojų surašymo rezultatus. LCVA, f. R-363, ap. 18, b. 1603d, l. 112.
2001 metų visuotinis gyventojų ir būstų surašymas. 2002. Vilnius: Statistikos departamentas.
Lietuvos statistikos departamentas. Demografiniai duomenys [žiūrėta 2018 09 02, 11:22]. Prieiga internetu: https://osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize?portletFormName=visualization&hash=376c6342-bd63-49d5-9960-03b0a6a7b559#
Lietuvos statistikos metraštis. 2011. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas.
Lietuvos statistinis atlasas, 2010. 2011. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas.
 Europos Sąjungos statistikos biuras „Eurostat“ [žiūrėta 2016 02 10, 15:52]. Prieiga internetu: <http://ec.europa.eu/eurostat/about/overview>

Karina Račaitytė

DEMOGRAPHIC CHANGES OF KAUNAS CITY SINCE THE MID-20TH CENTURY: REFLECTIONS IN THE INHABITANTS NARRATIVES

Summary

The aim of this article is to analyze the demographic changes that have taken place in Kaunas since the mid. 20th century – the end of the 20th century. To achieve this, these tasks are defined: 1) To analyze the statistical material about the demographic changes of Kaunas city from mid. 20th century – the end of the 20th century using the data from the Lithuanian department of statistics, Lithuanian Population Censuses, and Kaunas History Yearbooks; 2) Identify how demographic changes that happened from the mid. 20th century – end of the 20th century are reflected in the stories of Kaunas residents.

The main source of research is field research material, collected during the year 2018 in Kaunas, using the author's ethnographic questionnaire. Empirical material was collected using classic field research methods: participatory observation, interview, in-depth, structured and semi-structured interviews. Also the analysis of statistical and historical data was performed. The article is based on oral history theory. It is widely considered that memory narratives are subjec-

tive, but statistical data is able to reflect „objective reality“. However the official sources, and also the public discourses of the Soviet period, do not always reflect „objective reality“ due to ideology and bias. That’s why the analysis of authentic human memories can help to better understand the relationship between the research participants and the past, and also to evaluate the information provided in historical sources.

After the Second World War the development of Kaunas city was determined by the ongoing process of industrialization, construction of new industrial objects, and internal and external immigration. These changes of Kaunas city during the Soviet period were determined by the decisions of the city planners. Urbanists based their creation and construction of the city plan on the Soviet ideology, also on the the principles of planned economy. As the number of Kaunas city’s inhabitants increased during the Soviet period, they had to be accommodated, so in the suburbs of the city new districts of apartment buildings were built. In these neighbourhoods workers from new industries and factories were accommodated. Most of the people who came to Kaunas during the Soviet period were from smaller Lithuanian towns. The new Kaunas inhabitants’ dialects and appearances differed from the locals, but despite these differences, they were trying to adapt, and become more similar to the local residents of Kaunas.

The results of the research revealed the participants attitudes and beliefs about urban changes and demographic trends during the soviet period in Kaunas. The narratives of Kaunas’ inhabitants reflected not only individual memories, but also some elements of collective memory. While analysing the research material (narratives, memories) and the context of its development, a paternalistic, totalitarian aspect of the Soviet regime emerged. Some of the speakers opinions about demographic changes in Kaunas could be interpreted as internalized, self-accepted public discourse or public opinion, and evaluations of certain phenomena.